

Київський університет імені Бориса Грінченка

БУДЗ КАТЕРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 94:271.4(477.83/.86)"1946/1968"

**УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
У ГАЛИЧИНІ (1946–1968 рр.):
СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ ТА ОПОРУ У ПІДПІЛЛІ**

07.00.01 – історія України

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник:

Ph.D., кандидат історичних наук, доцент
Шліхта Наталія Василівна,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри історії.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України
Національної академії наук України,
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни;

кандидат історичних наук
Гуркіна Світлана Валеріївна,
Приватний вищий навчальний заклад
«Український католицький університет»,
доцент кафедри церковної історії.

Захист відбудеться 12 жовтня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.02 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, пр. Маршала Тимошенка, 13б.

Автореферат розіслано «___» вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Г. Купрій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Після приєднання Західної України до Радянського Союзу сталінський режим ліквідував Українську Греко-Католицьку Церкву (далі – УГКЦ) у Галичині на так званому Львівському «соборі» 8–10 березня 1946 р. Влада вирішила використати Російську Православну Церкву (далі – РПЦ) для уніфікації церковного життя у Радянському Союзі та країнах соцтабору. Греко-Католицькі Церкви були ліквідовані не лише в Українській РСР, а й у Румунії (1948) та Чехословаччині (1950). Заборону підпорядкованої Папі Римському УГКЦ варто пояснювати зростаючою недовірою Кремля до Ватикану у повоєнний час. Радянська влада також вважала УГКЦ ідеологічною базою націоналістичного підпілля, а тому розглядала ліквідацію Церкви як передумову успішної радянізації Галичини.

Більшість греко-католицького духовенства та вірян формально приєдналися до РПЦ. У свою чергу, священики і монахи, які відмовилися від «возз'єднання» із православ'ям, разом із частиною мирян перейшли у підпілля. Після 1946 р. УГКЦ у Радянському Союзі офіційно не існувало. Відповідно, до свого виходу з підпілля у 1989 р. вона залишалася найбільшою у світі забороненою конфесією.

Актуальність обраної теми зумовлена недостатньою дослідженістю стратегій виживання та опору, якими користувалися галицькі греко-католики після офіційної заборони своєї Церкви. Балансуючи між вимушеним пристосуванням до нової радянської дійсності та відкритим опором владі, греко-католики мали на меті насамперед збереження своєї конфесійної ідентичності. Запропоноване дослідження важливе і в суспільному вимірі. Так, усебічне й неупереджене висвітлення досвіду УГКЦ у радянський період необхідне для налагодження ефективних державно-церковних взаємин та міжконфесійного діалогу у сучасній Україні.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане на кафедрі історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» у рамках науково-дослідної теми «Історія України в контексті історії Центрально-Східної Європи» (державний реєстраційний номер 0110U001734) та у Докторській школі імені Родини Юхименків НаУКМА за напрямком «Історія Східно-Центральної Європи».

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради НаУКМА (протокол № 9 від 25 листопада 2010 р.) та уточнено на засіданні Вченої ради НаУКМА (протокол № 3 від 25 лютого 2016 р.).

Мета дослідження полягає у всебічному дослідженні стратегій виживання та опору підпільних українських греко-католиків у радянський період.

Для досягнення мети було поставлено наступні дослідницькі **завдання**:

- 1) з'ясувати стан наукової розробки теми та окреслити її джерельну базу;
- 2) охарактеризувати безпосередню реакцію греко-католицького духовенства, чернецтва та вірян Галичини на «возз'єднавчу» кампанію 1945–1946 рр.;

3) визначити основні стратегії виживання підпільних греко-католиків у радянському суспільстві;

4) проаналізувати легальні та нелегальні форми протесту членів забороненої Церкви;

5) дослідити мотиви та стратегії повсякденного спротиву «невозз'єднаних» греко-католицьких громад у галицькому селі.

Об'єктом дослідження є релігійне життя в Українській РСР.

Предметом дисертації є стратегії виживання та опору греко-католиків Галичини, які відмовилися від «возз'єднання» з РПЦ та перейшли у підпілля.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі було застосовано як загальнонаукові, так і спеціально історичні методи. Загальнонауковий метод аналізу використовувався для об'єктивного опису стратегій виживання та опору підпільних греко-католиків в атеїстичному суспільстві. Метод синтезу було залучено для узагальнення теоретичних положень, використаних для обґрунтування питання. За допомогою системно-структурного методу визначалася еволюція в офіційній позиції УГКЦ стосовно радянської влади. Із спеціально історичних методів у роботі використано історико-порівняльний, просопографічний та проблемно-хронологічний. Зокрема, завдяки історико-порівняльному методу було з'ясовано особливості греко-католицького підпілля у різних західноукраїнських областях. Просопографічний метод використовувався для виявлення конкретних життєвих обставин окремих священиків. За допомогою проблемно-хронологічного методу вдалося з'ясувати точні дати деяких подій, систематизувати джерельний матеріал та уточнити структуру роботи. Крім того, для визначення репрезентативності вибірки, а також підрахунку числа «невозз'єднаних» священиків і громад у дисертації було використано статистичний метод. За допомогою «методу кейсів» («case study») було описано стратегії повсякденного спротиву вірян на прикладі греко-католицької громади с. Надорожна.

Дисертація ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму та контекстуалізації.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1946 по 1968 рр. За нижню хронологічну межу було обрано ліквідацію УГКЦ у Галичині на Львівському «соборі» 8–10 березня 1946 р. Верхньою хронологічною межею став 1968 р., коли під час «Празької весни» було легалізовано Греко-Католицьку Церкву у Чехословаччині. Із відновленням Пряшівської греко-католицької єпархії варто пов'язувати новий етап руху за легалізацію УГКЦ в Українській РСР.

Географічні межі дослідження охоплюють територію чотирьох західноукраїнських областей – Львівської, Дрогобицької (з 1959 р. – частина Львівської), Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківської) та Тернопільської (за винятком так званих волинських районів). До ліквідації Церкви у 1946 р. ці території входили до складу Галицької митрополії УГКЦ.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що дисертація є одним із перших досліджень, де системно проаналізовано основні стратегії виживання та опору підпільного духовенства, чернецтва та вірян Галичини у повоєнні десятиліття.

У дисертації *вперше* в історіографії комплексно досліджено взаємини «возз'єднаних» і «невозз'єднаних» греко-католицьких священиків, з'ясовано відповідь мирян на примусову православізацію 1945–1946 рр., проаналізовано письмові звернення підпільних греко-католиків до радянських органів влади, виявлено мотиви та стратегії спротиву «невозз'єднаних» громад Галичини. У ході дослідження було *суттєво уточнено* стратегії виживання та опору підпільних греко-католиків у радянський період. У дисертації *набули подальшого розвитку* аналіз масштабів «возз'єднання» та з'ясування внутрішніх мотивацій греко-католицького кліру щодо переходу під юрисдикцію Московського Патріархату.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання у спеціальних працях з історії УГКЦ у ХХ ст., радянзації Галичини у повоєнний час та релігійного підпілля в СРСР, а також у розробці навчальних курсів з історії Церкви та історії радянського повсякдення. Крім того, результати роботи були впроваджені у зміст навчального курсу магістерської програми «Проблеми соціорелігійної історії України ХVI–ХХ ст.» (НаУКМА, 2014).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський погляд на стратегії виживання та опору підпільних українських греко-католиків у Радянському Союзі. Наукові результати дисертації належать авторові особисто і становлять теоретичний і практичний внесок здобувача у розвиток історичної думки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації було оприлюднено у доповідях на міжнародних і всеукраїнських наукових форумах, а саме: Міжнародній конференції «Релігійні практики в СРСР: виживання та опір в умовах насильницької секуляризації» (Москва, Росія, 2012), Всеукраїнському круглому столі «Усна історія в Україні: сучасність та перспективи» (Київ, 2012), Літній школі «Сталінізм у роботах молодих дослідників: нові джерела, нові підходи» (Смоленськ, Росія, 2012), Літній школі «Насильство і його наслідки у радянському і пострадянському контексті» (Житомир, 2012), Першій щорічній міждисциплінарній конференції для аспірантів на тему тоталітаризму «Міждисциплінарне дослідження центрально- та східноєвропейського тоталітаризму» (Ясси, Румунія, 2012), Міжнародній конференції «Конструюючи “радянське.” Політична свідомість, повсякденні практики і нові ідентичності» (Санкт-Петербург, Росія, 2013), симпозіумі «Агенти чи об'єкти? Переосмислюючи сторінки історії Чорноморського регіону (1812–2012)» (Бухарест, Румунія, 2013), Міжнародній конференції «Пам'ять, конфлікт, простір» (Ліверпуль, Великобританія, 2013), 67-й Міжнародній конференції молодих вчених «Каразінські читання» (Харків, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Польща-Україна: спільні шляхи до свободи» (Житомир, 2014), міжнародних воркшопів «Релігійні зв'язки та поділи у Чорноморському регіоні» (Бухарест, Румунія, 2015) та «Релігія у Чорноморському регіоні» (Київ, 2015), на семінарі в Інституті соціальної антропології імені Макса Планка (Галле, Німеччина, 2015), а також на спільній конвенції Асоціації слов'янських,

східноєвропейських та євразійських студій (ASEEES) та Міжнародної асоціації гуманітаріїв (МАГ) «Образи Іншого» (Львів, 2016).

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладені у 13 одноосібних публікаціях, із яких 5 – у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, 3 – у закордонних збірниках, 5 – в інших наукових виданнях. Повний обсяг публікацій складає 10,45 д. а.

Структура дослідження. Дисертація побудована за хронологічним і проблемно-тематичним принципами й складається з переліку умовних скорочень, вступу, 4 розділів, в яких виділено 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (466 позицій, з них 88 іноземних) і додатків. Повний обсяг дисертації – 244 сторінки, із них – 190 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано наукову актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дисертації, окреслено хронологічні та географічні межі дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про форми апробації основних тез дисертації.

У першому розділі – **«Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження»** – проаналізовано історіографію питання, використані у роботі джерела, а також методологічні засади дослідження.

Підрозділ 1.1. *«Стан наукової розробки проблеми»* присвячений науковим працям, що лягли в основу дисертації. Загалом історіографію про підпільну УГКЦ можна розділити: 1) хронологічно: до і після 1991 р.; 2) географічно: в УРСР/Україні та за кордоном; 3) тематично: про радянську релігійну політику та державно-церковні взаємини, з одного боку, та виживання Церкви у підпіллі, з іншого.

Оскільки згідно з офіційною радянською риторикою УГКЦ припинила своє існування після нібито добровільного «возз'єднання» з РПЦ, у радянський час проблема греко-католицького підпілля практично не порушувалася. Наскрізними мотивами публікацій радянських авторів були колаборація «уніатів» із «німецько-фашистськими загарбниками» під час Другої світової війни та зв'язок Церкви з «українським буржуазним націоналізмом» (Сергій Даниленко, «Дорогою ганьби і зради: історична хроніка» (1970); Клим Дмитрук «Під штандартами реакції і фашизму: крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков» (1976); «Український буржуазний націоналізм у коричневій уніформі» під редакцією Степана Возняка (1986) тощо).

Поряд з тим, на становище УГКЦ в СРСР звертали увагу західні дослідники радянської церковної політики та релігійного інакодумства (Майкл Бурдьйо, Серж Келегер, Вальтер Коларж), серед них і представники української діаспори (Богдан Боцюрків, Василь Маркус, Мирослав Татарин). Видана 1996 р. монографія Богдана Боцюрківа (поява українського перекладу датується 2005 р.) «Українська

Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)» і по сьогодні залишається однією із найбільш фундаментальних праць з цієї тематики.

Утім, широкомасштабні дослідження греко-католицького підпілля стали можливими лише завдяки відкриттю архівів після розпаду Радянського Союзу. На той час УГКЦ вже була легалізована, що особливо посилювало інтерес як до обставин її ліквідації, так і до виживання в умовах офіційної заборони. Більшість дослідників розглядають примусове «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ у контексті не так конфесійної, як національної (Альбіна Носкова, Сабріна П. Рамет) та міжнародної (Елла Бистрицька, Філіп Волтерс, Михайло Одінцов) політики Кремля.

У 1990-х рр. тематика вітчизняних досліджень зазвичай задавалася специфікою джерел – переважно архівних, тон – пострадянською тенденцією українського національного наративу. Найбільш розробленими темами стали державна політика радянської влади та опозиція до неї з боку духовенства і вірян УГКЦ. Тут варто згадати таких дослідників – політологів, істориків, релігієзнавців – як Ігор Андрухів («Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз», 2004), Віктор Войналович («Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс», 2005), Юрій Данилюк та Олег Бажан («Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті роки ХХ ст.)», 2000), Олександр Лисенко («Церковне життя в Україні. 1943–1946», 1998), Володимир Пашенко («Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів)», 2002), Ярослав Стоцький («Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.)», 2003).

Залучення джерел усної історії дозволило деяким історикам, зокрема Світлані Гуркіній, Наталії Дмитришин і Наталії Шліхті, розглянути реакцію духовенства та вірян УГКЦ на «возз'єднaвчу» кампанію УГКЦ з РПЦ, а також дослідити стратегії опору та пристосування греко-католиків до радянської дійсності. Останнім часом на Заході з'явилися праці, присвячені темі виживання заборонених конфесій в Українській РСР. Тут варто відзначити монографії двох американських дослідниць: Кетрін Воннер («Спільноти навернених: українці та всесвітній евангелізм» («Communities of the Converted: Ukrainians and Global Evangelism»), 2007) та Емілі Баран («Інакодумство на маргінесах: як радянські Свідки Єгови протистояли комунізму та жили, аби проповідувати про нього» («Dissent on the Margins: How Soviet Jehovah's Witnesses Defied Communism and Lived to Preach about It»), 2014). Поряд з тим, досі немає подібного комплексного дослідження стосовно підпільних українських греко-католиків.

У запропонованій дисертації досвід виживання забороненої Церкви у Галичині розглядається у контексті суспільно-політичних змін, що відбувалися в СРСР та країнах соцтабору у перші повоєнні десятиліття. Такий підхід зумовив необхідність широкого залучення праць, не пов'язаних безпосередньо з підпільною УГКЦ. Насамперед, йде мова про загальні дослідження, присвячені інакодумству та опозиційним настроям в Радянському Союзі, в тому числі й в Українській РСР (Людмила Алексєєва, Володимир Козлов, Ерік Кулевіг, Борис

Фірсов, а також Олег Бажан, Володимир Дмитрук та інші). У свою чергу, для кращого розуміння ситуації у Галичині цінними виявилися роботи про західне пограниччя Радянського Союзу загалом (Єлена Башкірова, Амір Вайнер, Александр Статев) та Львів зокрема (Галина Боднар, Вільям Ріш).

Для з'ясування особливостей виживання підпільних українських греко-католиків в СРСР було опрацьовано історіографію про ставлення до світської влади інших конфесій – православних (Олексій Беглов, Михайло Шкаровський, Наталія Шліхта), євангельських християн-баптистів (Майкл Бурд'ю), п'ятидесятників (Вільям Флетчер), Свідків Єгови (Ганс-Герман Дірксен, Зої Нокс) тощо.

Корисними у методологічному плані виявилися роботи, що стосуються інших хронологічних і географічних контекстів. Для вивчення стосунків між «возз'єднаними» і «невозз'єднаними» священиками, зокрема явища доносів, бралися до уваги наукові розробки про міжособистісні взаємини у тоталітарних суспільствах (Ян Гросс, Шейла Фіцпатрик). У свою чергу, при аналізі звернень підпільних греко-католиків до радянських органів влади цінними виявилися дослідження Стівена Коткіна, Віктора Крупини, Ендрю Стоуна та Алексея Юрчака. Дослідження стратегій опору підпільних греко-католиків у галицькому селі у багатьох аспектах спирається на емпіричні й теоретичні напрацювання Лінн Віоли, Джеймса Скотта та Гленніс Янг.

У підрозділі 1.2. *«Джерельна база»* представлено коротку характеристику джерельного матеріалу, що ліг в основу дисертації. Його можна поділити на такі групи: 1) неопубліковані архівні матеріали; 2) опубліковані документи; 3) джерела усної історії.

З неопублікованих джерел у роботі використано документацію Ради у справах Російської Православної Церкви (далі – РСРПЦ) та Ради у справах релігійних культів (далі – РСРК), а з 1966 р. – Ради у справах релігій (далі – РСР), що у 1965 р. об'єднала обидві структури. Згадані Ради мали виконувати роль посередника між радянським урядом, при якому вони діяли, та представниками релігійних конфесій. Однак діяльність Рад часто зводилася до контролю релігійних груп, особливо у хрущовський період. В основу дисертації лягли, насамперед, документи із описів 1, 2 і 5 фонду 4648 («Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники (об'єднаний фонд)» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ) та описів 1, 2 і 6 фонду Р-6991 («Комітет у справах релігій при РМ СРСР») Державного архіву Російської Федерації (м. Москва), а також деякі документи з описів 1 і 2 фонду Р-1332 (Уповноважений Ради у справах релігій при Раді міністрів УРСР у Львівській області, 1944–1964) Державного архіву Львівської області (м. Львів). Йдеться здебільшого про: 1) інформаційні звіти і доповідні записки уповноважених обласного та республіканського рівнів про релігійну ситуацію на місцях; 2) заяви і скарги вірян про відкриття храмів, а також дотичну до них переписку між чиновниками Рад обласного, республіканського та союзного рівнів.

До опублікованих джерел відносяться: 1) партійні та урядові документи; 2) матеріали радянських органів держбезпеки; 3) документи церковного походження; 4) спогади; 5) видані на Заході матеріали.

До першої групи опублікованих джерел входять радянські законодавчі акти та публікації архівних матеріалів. Серед останніх варто відзначити двотомник «Культурне життя в Україні. Західні землі» за редакцією Юрія Сливки (1995, 1996) та упорядковані Володимиром Сергійчуком збірники «Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу» (2001) та «У боротьбі за рідну віру римо-католики України завжди були несхитні» (2001). Чимало документів, що стосуються релігійної опозиції, були опубліковані у додатках до монографій Ігоря Андрухів «Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття: історико-правовий аналіз» (2006) та Олега Бажана «Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х–1980-ті рр.» (2000). Важливі документи з російських архівів опубліковані у збірнику «Власть и церков в Восточной Европе. 1944–1953 гг.» за редакцією Тетяни Волокітіної, Галини Мурашко та Альбіни Носкової (2009).

Другу групу становлять опубліковані документи із розсекречених архівів органів держбезпеки: збірники під загальною редакцією Володимира Сергійчука, що стосуються постатей митрополитів Андрея Шептицького («Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.», 2005) та Йосифа Сліпого («Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987», 2012), а також двотомник про ліквідацію УГКЦ у Галичині («Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки», 2006).

До третьої групи опублікованих матеріалів входять документи церковного походження: пастирські послання, офіційне листування, звіти греко-католицького духовенства, документи Католицької Церкви тощо. Особливу джерельну цінність становить чотиритомне видання «Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали. 1899–1944» за редакцією Оксани Гайової та Романа Тереховського (2007, 2009, 2010, 2013). Також варто відзначити другий том упорядкованого о. Богданом Прахом збірника «Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини» (2015).

Четверту групу опублікованих матеріалів складають спогади митрополита Йосифа Сліпого («Спомини», 2014) та колишнього підпільного духовенства, зокрема о. Павла Василика та о. Йосафата Каваціва.

До п'ятої групи входять опубліковані на Заході мартирологи та матеріали самвидаву. Так, деякі листи греко-католицьких вірян з Української РСР містяться у другому томі збірника «Мартирологія українських церков» (1985), упорядкованому Осипом Зінкевичем та о. Тарасом Лончиною.

Усні джерела, використані у роботі, представлені інтерв'ю з учасниками греко-католицького підпілля з фондів Архіву Інституту історії Церкви Українського католицького університету у Львові. Протягом 1990–2000-х рр. у рамках проекту «Жива історія підпільної Церкви» було зібрано понад дві тисячі

інтерв'ю з підпільним духовенством, чернецтвом і мирянами Галичини та Закарпаття. У дисертації використано усні свідчення насамперед із таких тематичних розділів архіву: «Зміна статусу УГКЦ у 1944–1950 рр.», «Пристосування-Опір» та «Миряни, народна побожність». З огляду на тематичний (стратегії виживання та опору у підпіллі), географічний (Галичина) та хронологічний (1946–1968 рр.) фокуси дослідження детальнішу увагу було приділено близько 100 свідченням.

У підрозділі 1.3. «*Методологія дослідження*» розглядаються теоретичні засади, на які спирається робота. Для всебічного аналізу порушених у дисертації проблем було застосовано методологічні підходи низки гуманітарних і соціальних дисциплін, зокрема історичної антропології, історії знизу, мікроісторії, соціальної історії, студій пам'яті та соціології релігії.

Після аналізу найбільш дотичних до теми концепцій «виживання» та «опору» дисертанткою було запропоновано такі визначення, адаптовані під дослідження греко-католицького підпілля в СРСР: стратегії виживання – це способи збереження фізичного існування та конфесійної ідентичності особи чи групи; стратегії опору – це легальні та нелегальні форми протистояння з владою. У такому розумінні опір може трактуватися як частина виживання, адже, наприклад, відкриті богослужіння були не лише способом збереження греко-католицької релігійної традиції, а й виявом непокори щодо влади.

У дисертації було широко застосовано методологію так званої нової історії, зокрема історичної антропології, історії знизу та мікроісторії. Історико-антропологічний підхід проявився у зосередженні на реакціях та уявленнях підпільних греко-католиків. Ще одним напрямом «нової історії», який використовується у дисертації, є історія знизу. По-перше, у роботі йдеться про погляд представників забороненої Церкви на радянську владу, а не навпаки. По-друге, значну увагу приділено підпільним мирянам, а не лише священикам та ієрархам. Крім того, для вивчення повсякденного спротиву галицьких вірян у дисертації застосовано мікроісторичний підхід.

Через використання концепції повсякденного (пасивного) опору американського політолога Джеймса Скотта та детальну увагу до селянства запропоноване дослідження перегукується із теоретичними засадами соціальної історії. Ідея французького соціолога Моріса Гальбваса про вплив колективної пам'яті на індивідуальну виявилася плідною при дослідженні впливу родинного виховання на молодше покоління греко-католиків. Для аналізу мотивацій духовенства у справі «возз'єднання» чи «невозз'єднання» з РПЦ у роботі використано теорію раціонального вибору релігії американських соціологів релігії Родні Старка та Роджера Фінке.

У підрозділі пояснено також ключові терміни, що використовуються у дисертації: «невозз'єднаний», «упірний», «катакомбний», підпільний, «возз'єднаний», «підписаний», «новоправославний» тощо.

У другому розділі дисертації – «**Греко-католицьке духовенство і миряни в умовах повоєнної радянзації Галичини**» – розглядається реакція греко-католицького духовенства і мирян регіону на «возз'єднавчу» кампанію 1945–

1946 рр., а також вплив радянської релігійної політики на подальші взаємини між «новоправославними» та «катакомбними» священиками.

У підрозділі 2.1. *«Ліквідація Церкви, масштаби переходу у православ'я та внутрішні мотивації духовенства»* проаналізовано відповіді греко-католицького кліру на примусову православізацію Галичини. За різними підрахунками, у повоєнний час до РПЦ приєдналося від 30 % до 78 % галицького духовенства. Встановити точне число «возз'єднаних» і «невозз'єднаних» священиків можна лише на основі ретельного вивчення біографії кожного священнослужителя колишньої Галицької митрополії, що не є завданням цього дослідження. Однак з певністю можна сказати, що під впливом державного примусу та загрози репресій «возз'єдналася» переважна більшість парафіяльних священиків, які станом на 1946 р. перебували на території радянської Галичини.

У роботі спростовується теза про значний вплив націоналістичного підпілля на рішення духовенства щодо переходу під юрисдикцію РПЦ. Хоча члени ОУН дійсно погрожували «підписаним» священикам фізичною розправою, у таємних документах РСРПЦ йдеться загалом про дев'ять жертв «бандоунівського терору» на території галицьких областей. Крім того, до вбивства принаймні деяких із них причетні насправді радянські органи держбезпеки. Члени націоналістичного підпілля гостро критикували «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ, однак нерідко дозволяли або й самі заохочували священиків залишатися в тепер уже православних парафіях.

Хоча здебільшого «возз'єднувались» одружені парафіяльні священики, значення наявності родини при ухваленні рішення щодо переходу у лоно РПЦ не варто абсолютизувати. Негативне ставлення священиків до «возз'єднання» впливало не так з їхніх націоналістичних чи політичних переконань, як із міркувань особистого та конфесійного характеру. Основну роль тут зіграло уявлення про «правдиву віру», тобто переконання про неможливість спасіння поза Католицькою Церквою. Подібне уявлення було характерне і для більшості «підписаних» священиків, однак останні частіше знаходили виправдання своїм діям. Поряд з тим, загроза репресій суттєво нівелювала вплив внутрішніх мотивацій священиків на їхнє рішення про зміну церковної юрисдикції.

У підрозділі 2.2. *«Взаємини «возз'єднаних» та «невозз'єднаних» священиків після 1946 р.»* аналізується, яким чином після ліквідації УГКЦ розвивались стосунки між «новоправославним» та «упірним» духовенством. Загалом на заваді контактам між ними стали дві обставини: притаманне підпільним священикам сприйняття «возз'єднання» як зради Церкви, Христа і народу, а також державний контроль. В той час, як «невозз'єднані» священики побоювалися доносів з боку своїх колишніх співбратів, останні намагалися уникнути звинувачень у співпраці з «уніатами». Стосунки між обома категоріями греко-католицького духовенства особливо загострилися у 1950-х рр. Тоді після повернення з ГУЛАГу «невозз'єднані» священики нерідко здобували прихильність своїх колишніх парафіян, витісняючи таким чином «новоправославний» клір. «Возз'єднані» священики нерідко писали доноси на підпільних отців, керуючись при цьому не ідеологічними переконаннями, а особистими мотивами. Незважаючи на численні

перепони, «возз'єднані» та «невозз'єднані» священники все ж контактували між собою, переважно якщо «підписані» священники погоджувалися відкликати своє «возз'єднання» й повернутися назад у лоно УГКЦ.

У підрозділі 2.3. *«Греко-католицькі миряни під час кампанії насильницького «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ у 1945–1946 рр.»* з'ясовується, яким чином на ставлення вірян до примусового опрацювання вплинули доступ до інформації про ліквідацію Церкви та позиція парафіяльного духовенства. На основі наявних джерел загалом важко зробити висновок про відсоток населення, що мало уявлення про суть і перебіг «возз'єднавчої» кампанії. Насильницька ліквідація УГКЦ справедливо сприймалася галичанами як спроба радянської та русифікації регіону, тож їхнє ставлення до «возз'єднання» було здебільшого негативним. Утім, через брак інформації про суть акції, слабе розуміння конфесійних відмінностей між УГКЦ і РПЦ, «возз'єднання» парафіяльного священника та прив'язаність населення до літургійного життя більшість громад формально перейшла під юрисдикцію РПЦ. Незначна група мирян, на яку вплинули пояснення «невозз'єданого» духовенства та чернецтва, відмовилася від «возз'єднання» і стала осердям підпільної Церкви.

У третьому розділі **«Стратегії виживання підпільних греко-католиків у радянському суспільстві»** характеризуються основні способи пристосування підпільних греко-католиків до нових політичних умов.

Підрозділ 3.1. *«Греко-католицьке духовенство: дилема політичної лояльності чи нелояльності до радянської влади»* зосереджується на ставленні священників УГКЦ до радянського керівництва та представників державних органів на місцях. Конкретні дії кліру аналізуються у світлі католицького вчення про світську владу, а також спадщини митрополита Андрея Шептицького. Якщо у пастирському посланні *«Осторога перед загрозою комунізму»* (1936) митрополит Шептицький різко засуджував будь-які форми співпраці з комуністами, то після приходу радянської влади до Галичини у вересні 1939 р. глава УГКЦ зайняв більш виважену позицію. Зокрема, митрополит Шептицький радив виконувати накази світської влади, якщо вони не суперечили християнським засадам. Ієрарх наголошував, що УГКЦ виступала проти безбожництва, а не комунізму, а відтак була політично нейтральною. Аналіз документів РСРПЦ засвідчує, що під час «возз'єднавчої» кампанії 1945–1946 рр. багато греко-католицьких священників вдавалися до подібного розмежування між комунізмом та атеїзмом, аби відкинути звинувачення у своїй «антирадянськості». Утім, представники радянського режиму не зважали на таку риторичку, обравши за мірило лояльності до влади згоду кліру на «возз'єднання» з РПЦ.

Підрозділ 3.2. *«Цивільна робота підпільного духовенства та чернецтва»* присвячений працевлаштуванню греко-католицького духовенства та чернецтва у світській сфері. На відміну від, наприклад, представників руху «покутників», що виник у середовищі УГКЦ у 1950-х рр., підпільні греко-католики не трактували світську працю як форму співпраці з атеїстичним режимом. Зрештою, митрополит Шептицький напередодні Другої світової війни радив майбутнім священникам

додатково здобувати цивільний фах, а у 1939 р. зазначив, що чернецтву слід поєднувати світську працю із молитовним служінням. Для підпільних священиків зазвичай було проблемою влаштуватись на роботу, насамперед через брак відповідної професійної підготовки та необхідність демонструвати відданість комуністичним ідеалам. Крім того, оскільки багато «катакомбних» священиків свого часу відбували покарання за «зраду Батьківщини» та інші політичні злочини, їм часто відмовляли у прийомі на роботу через гадану неблагонадійність. Утім, аби уникнути кримінального покарання за «дармоїдство», священики змушені були, крім місійної діяльності, виконувати свої робочі обов'язки у радянських установах. Деякі підпільні священнослужителі працювали лікарями чи учителями, однак більшість з них обирали професії бухгалтера, сторожа, робітника та подібні до них. У свою чергу, підпільні монахині часто працювали медсестрами у лікарнях, де налагоджували комунікацію між пацієнтами та «невозз'єднаними» священиками.

У підрозділі 3.3. *«Родинне та шкільне виховання у спогадах підпільних українських греко-католиків»* розглядаються конфлікти між родинним та шкільним вихованням, з якими стикалися вихідці із родин підпільних греко-католиків. З огляду на міркування безпеки батьки рідко залучали дітей до участі у нічних підпільних богослужіннях, однак зазвичай навчали їх основам християнського віровчення. Особливу увагу приділено участі греко-католиків у радянських дитячих та молодіжних організаціях та суперечливій моральній оцінці такої практики у середовищі підпільної Церкви. На основі джерел усної історії можна виділити дві позиції щодо участі у піонерській та комсомольській організаціях: категоричну відмову та формальне членство. Особи, які з огляду на свої релігійні переконання відмовилися вступити до комсомолу, часто не мали змоги продовжити навчання. Натомість формальна участь у ВЛКСМ часто дозволяла здобути як середню, так і вищу освіту, що було особливо важливим для майбутніх священиків, позбавлених можливості легальної підготовки у вищих духовних навчальних закладах УГКЦ.

У підрозділі 3.4. *«Роль Римо-Католицької Церкви для конфесійного виживання греко-католиків у підпіллі»* розкривається значення для «катакомбної» Церкви дипломатичної та моральної підтримки Апостольської столиці, а також допомоги римо-католицького духовенства в СРСР. Важливу роль для утвердження підпільних греко-католиків у вірі мали трансляції греко-католицьких богослужінь по радіо «Ватикан». Хоча галицькі віряни неоднозначно оцінювали розпочатий у 1958 р. діалог Ватикану з Кремлем та реформи Другого Ватиканського Собору (1962–1965 рр.), звільнення митрополита Йосифа Сліпого у 1963 р. було доказом успішності ватиканської дипломатії. Після ліквідації УГКЦ у 1946 р. багато українських греко-католиків, які з конфесійних та національних міркувань чинили опір «возз'єднанню» з православ'ям, відвідували римо-католицькі храми. Незважаючи на відмінності між візантійським та латинським обрядами, національні упередження та важкі спогади про минуле, українські греко-католики та польські римо-католики допомагали одні одним перед обличчям спільного ворога – радянського режиму.

Четвертий розділ «Стратегії опору греко-католиків у підпіллі» присвячений формам протесту, якими послуговувалися члени «катакомбної» Церкви.

У підрозділі 4.1. «Активізація греко-католиків та чутки про легалізацію УГКЦ (1950–1960-ті рр.)» показано, яким чином смерть Йосифа Сталіна у 1953 р., XX з'їзд КПРС, звільнення репресованих священників з ГУЛАГу та революційні події у сусідніх Угорщині (1956) та Чехословаччині (1968) сприяли активізації західноукраїнських греко-католиків. Завдяки пограничному статусу Галичини місцеві мешканці отримували альтернативну інформацію через західні радіостанції («Ватикан», «Свобода», «Голос Америки», «Вільна Європа» тощо) та контакти (безпосередні або через кореспонденцію) із мешканцями сусідніх країн. У підрозділі з'ясовано, що уповноважені РСРПЦ сприймали поширення чуток про можливе повернення в Україну митрополита Йосифа Сліпого та легалізацію Церкви як «антирадянську пропаганду».

Підрозділ 4.2. «Легальні форми протесту: звернення греко-католиків до органів влади» присвячено петиціям членів УГКЦ до представників радянської влади місцевого, обласного, республіканського та союзного рівнів. Якщо у повоєнний період автори звернень протестували проти переслідувань і закриття монастирів, то у 1950–1960-х рр. заявники переважно домагалися реєстрації греко-католицьких парафій або ж легалізації УГКЦ. Найчастіше адресатами були уповноважені РСРПЦ, РСРК чи РСР різних рівнів, іноді – сам Йосиф Сталін або Микита Хрущов. Послуговуючись петиціями як легальним способом протесту, члени забороненої Церкви піддажували тим самим офіційний наратив про начебто добровільне «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ.

У підрозділі 4.3. «Нелегальні форми протесту: відкриті греко-католицькі богослужіння» розглядаються обставини, за яких у багатьох галицьких селах підпільні священники проводили несанкціоновані богослужіння у колишніх греко-католицьких храмах, які у 1950–1960-х рр. або не діяли, або використовувалися як православні. Проведення відкритих церковних служб часто супроводжувалося конфронтацією з православним духовенством та представниками радянської влади. Незважаючи на дискримінаційні заходи органів влади, у деяких населених пунктах відкриті богослужіння проводилися протягом десятиліть. Якщо радянські чиновники вважали колишні греко-католицькі церкви державною власністю, члени забороненої УГКЦ сприймали їх як «свої» або «нічії». Відкриті греко-католицькі відправи мали велике символічне значення, адже у такий спосіб віряни не лише ставили під сумнів майнові претензії держави на колишні храми УГКЦ, а й відкрито протистояли релігійній політиці Радянської держави.

Підрозділ 4.4. «“Невозз'єднані” сільські громади Галичини: територія поширення та пояснення опору» присвячено релігійним громадам, які упродовж довгого часу або й усього підпільного періоду чинили активний опір насильницькій православізації регіону. Порівнюються дані про кількість «упірних» громад у різних західноукраїнських областях та з'ясовуються можливі причини більшого спротиву громад у селах Станіславщини. Крім того, на основі аналізу звітів уповноважених РСРПЦ ставиться питання про співвідношення

соціальних, національних та конфесійних мотивів опору галицьких селян радянській владі.

У підрозділі 4.5. *«Повсякденний спротив греко-католиків с. Надорожна»* детально розглядаються практики опору галицьких вірян у мікроісторичній перспективі на прикладі «упірної» громади с. Надорожна Тлумацького району Станіславської (Івано-Франківської) області. Через стійкий опір більшості місцевого населення парафія у Надорожній залишалася «невозз'єднаною» протягом усього підпільного періоду. Масові греко-католицькі богослужіння, які відкрито проводив у селі о. Павло Василик, нерідко закінчувалися сутичками між мирянами та представниками влади. Релігійний опір місцевих вірян часто набирив національного та антирадянського характеру. Відповідно, повсякденний спротив підпільних греко-католиків варто розглядати у ширшому контексті опозиції галицьких українців до радянського режиму.

ВИСНОВКИ

У висновках викладено результати дослідження, основний зміст яких виноситься на захист.

1. Аналіз наявної історіографії виявив, що проблема співіснування підпільних греко-католиків Галичини з радянською владою досі не знайшла належного висвітлення. В СРСР греко-католицьке підпілля практично не досліджувалося. Більшість радянських авторів завершували хронологічний розгляд «антинародної» діяльності «уніатської церкви» її «саморозпуском» у повоєнний час. Однак у той же час на опір підпільних греко-католиків радянській системі звертали увагу західні дослідники, зокрема представники української діаспори. Для історіографії, що з'явилася після розпаду СРСР, характерне зосередження на радянській релігійній політиці та державно-церковних взаєминах, хоча поступово з'являється все більше антропологічно зорієнтованих досліджень. Для всебічного вивчення стратегій виживання та опору підпільних греко-католиків у радянський період було залучене широке коло джерел, які відбивають як офіційне радянське бачення, так і позицію греко-католицької ієрархії, підпільного духовенства, чернецтва та мирян. Основний масив джерельного матеріалу складається з документації РСРПЦ, РСРК та РСР, а також усних оповідей підпільних греко-католиків. У ході дослідження було виявлено джерела, що раніше не вводилися в науковий обіг, насамперед із Державного архіву Російської Федерації (м. Москва) та Архіву Інституту історії Церкви (м. Львів). Поряд з тим, уже відомі джерела інтерпретуються у світлі західних методологічних концепцій.

2. Для багатьох священників основними перепонами до «возз'єднання» були вірність Папі Римському та уявлення про католицизм як єдину правдиву віру. Однак, незважаючи на сумніви, більшість парафіяльного духовенства погодилася на перехід до РПЦ. Різні сценарії поведінки духовенства у період ліквідації Церкви стали підставою для відчуження між «возз'єднаними» та «невозз'єднаними» священниками. З огляду на взаємні упередження та державний

контроль представники «новоправославного» та підпільного кліру рідко контактували між собою. На відміну від духовенства, миряни погано орієнтувалися у деталях «возз'єднавчої» кампанії та догматичних відмінностях між православ'ям і католицизмом. Після ліквідації УГКЦ лише частина вірян категорично відмовилася від «возз'єднання», в той час як більшість греко-католиків свідомо обрала запропоновану державою альтернативу – з огляду на прив'язаність до літургійного життя загалом чи до свого храму зокрема.

3. Попри небажання «возз'єднуватися», греко-католицькі священники часто шукали способів продемонструвати свою лояльність до нової влади. Члени забороненої Церкви влаштовувалися на цивільну роботу, якщо остання не вимагала зради релігійних переконань, наприклад, обов'язкового членства у Компартії. Що стосується радянських дитячих та молодіжних організацій, то згідно з тогочасними церковними настановами формальна участь у них не вважалася прямим запереченням віри. У середовищі підпільної Церкви єдиного погляду на участь молоді у піонерії чи комсомолі не існувало: якщо одні трактували приєднання до радянських організацій як зраду віри, інші сприймали свій вступ до них як вимушений і суто формальний.

4. У нечисленних петиціях до влади підпільні греко-католики часто вдавалися до офіційної радянської риторики, зокрема апелюючи до Конституції та представляючи себе як лояльних громадян. Паралельно зі спробами зареєструвати греко-католицькі громади, духовенство і віряни забороненої Церкви проводили богослужіння не лише у приватних помешканнях, а й у самовільно зайнятих храмах – незареєстрованих, знятих з реєстрації чи навіть діючих православних. Петиції від представників «неіснуючої» Церкви підважували офіційний наратив про добровільне «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ, в той час як відкриті богослужіння у колишніх греко-католицьких церквах символічно відтворювали порядок, що існував у Галичині до приходу радянської влади та офіційної ліквідації УГКЦ.

5. Більшість «невозз'єднаних» громад знаходилися на території Станіславської області, що дозволяло уповноваженим РСРПЦ та православному духовенству пояснювати опозицію «упірних» сіл впливом націоналістичного підпілля чи пролатинськими обрядовими симпатіями місцевих вірян відповідно. З'ясовано, однак, що опір громад «возз'єднанню» УГКЦ з РПЦ залежав передовсім від відповідної агітації місцевого парафіяльного священника чи греко-католицького чернецтва. Так, з усіх західноукраїнських областей найнижчий відсоток переходу греко-католицького духовенства у православ'я був характерний саме для Станіславської області. У «невозз'єднаних» селах часто траплялися випадки відкритої конфронтації вірян із представниками радянського режиму.

В умовах офіційної заборони УГКЦ у Радянському Союзі поведінка підпільних греко-католиків щодо світської влади коливалася між пристосуванням та опором. Позбавлені легальних можливостей дотримуватися свого обряду, представники «катакомбної» Церкви були змушені порушувати радянське законодавство. Однак приписувана їм «антирадянськість» впливала не так з

ворожості до радянської влади, як із намагання зберегти свою конфесійну ідентичність.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребує питання внутрішніх поділів всередині підпільної Церкви стосовно ставлення до радянської влади, православ'я та візантійської обрядовості. Темати для майбутніх досліджень можуть також стати особливості функціонування греко-католицького підпілля у містах, роль жінок у збереженні греко-католицької традиції, способи пошуку нових вірян, а також методи конспірації у підпіллі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Будз К. М. Моральний кодекс радянської людини крізь призму традиційних християнських цінностей / К. М. Будз // Мандрівець: журнал гуманітарних студій. – Тернопіль: Києво-Могилянська академія, 2006. – № 5 (64). – С. 64–69.
2. Будз К. М. «Возз'єднання» чи «невозз'єднання»: греко-католицьке духовенство в умовах ліквідації Церкви (1945–1946 рр.) / К. М. Будз // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2012. – Т. 130. – С. 27–32.
3. Будз К. М. Значення усної історії для вивчення підпілля Української Греко-Католицької Церкви (1946–1989 рр.) / К. М. Будз // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – Вип. 111. – С. 21–24.
4. Будз К. М. Греко-католицькі миряни в умовах повоєнної ліквідації УГКЦ в Галичині / К. М. Будз // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2013. – Т. 143. – С. 26–30.
5. Будз К. М. Підпільні українські греко-католики і радянська влада: реконструкція опору (на прикладі села Надорожна) / К. М. Будз // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2015. – Т. 169. – С. 46–51.

Статті у закордонних наукових виданнях

6. Будз К. Н. Неудавшаяся «советизация»: школа в воспоминаниях подпольных украинских греко-католиков / К. Н. Будз // Конструюя «советское»? политическое сознание, повседневные практики, новые идентичности: материалы седьмой научной конференции студентов и аспирантов (19–20 апреля 2013 г.). – СПб.: Изд-во ЕУСПб, 2013. – С. 24–29.
7. Budz K. Between God and Caesar: The Clandestine Ukrainian Greek Catholic Clergy in the Soviet State (1946–1989) / Kateryna Budz // New Europe College Black Sea Link Program. – Yearbook, 2012–2013. – Bucharest: New Europe College, 2014. – P. 55–80.
8. Budz K. After “Reunion”: Soviet Power and the “Reunited” and “Non-Reunited” Greco-Catholic Clergy in Eastern Galicia (1950s–1960s) / Kateryna Budz // Logos: A Journal of Eastern Christian Studies. – Vol. 56. – Nos. 3–4. – 2015. – P. 357–380.

Статті в інших виданнях

9. Будз К. М. «Віддайте кесарю кесарево, а Богові Боже»: політична лояльність підпільних греко-католиків до радянського режиму (1946–1989 рр.) / К. М. Будз // Наукові записки УКУ. – Число II. – Львів: Видавництво УКУ, 2010. – С. 209–227.
10. Будз К. М. Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946–1989 рр.) / К. М. Будз // Магістеріум. Історичні студії. – Вип. 41. – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія». – 2010. – С. 32–38.
11. Будз К. М. Вплив Другого Ватиканського Собору (1962–1965 рр.) на релігійне життя українських греко-католиків у підпіллі / К. М. Будз // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упор. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Книга I., Частина I: Історія. – Львів: Логос, 2012. – С. 745–756.
12. Будз К. М. «Антирадянські» чутки серед підпільних греко-католиків Галичини (1950–1960-ті рр.) / К. М. Будз // Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 67-ї Міжнародної наукової конференції молодих вчених, 25 квітня 2014 р.). – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 179–180.
13. Будз К. М. Взаємини підпільних українських греко-католиків та польських римо-католиків у радянській Галичині (1946–1989 рр.) / К. М. Будз // Intermarum: історія, політика, культура. – 2014. – № 1. – С. 272–283.

АНОТАЦІЯ

Будз К. М. Українська Греко-Католицька Церква у Галичині (1946–1968 рр.): стратегії виживання та опору у підпіллі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2016.

Дослідження присвячене стратегіям виживання та опору підпільних греко-католиків після ліквідації Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) на Львівському «соборі» 1946 р. Під впливом державного примусу більшість парафіяльного духовенства та вірян Галичини формально «возз'єдналася» з Російською Православною Церквою (РПЦ). Решта чинила рішучий спротив насильницькій православізації, керуючись насамперед уявленням про католицизм як єдину правдиву віру. Основні стратегії соціального та конфесійного виживання підпільних греко-католиків у радянському суспільстві продемонстровано на прикладах світської праці священників, участі молоді у комуністичних організаціях та співпраці духовенства, чернецтва і мирян з римо-католицьким кліром. Проаналізовано основні стратегії опору підпільних греко-католиків, зокрема письмові звернення до органів влади та відкриті нелегальні богослужіння. Обидві форми протесту членів забороненої Церкви піддажували офіційний радянський

наратив про нібито добровільне «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ. Крім того, у дисертації детально розглянуто «невозз'єднані» греко-католицькі громади, а також мотиви та стратегії повсякденного спротиву галицьких вірян.

Ключові слова: УГКЦ, РПЦ, «возз'єднання», радянська влада, Галичина, стратегії виживання, опір.

АННОТАЦИЯ

Будз К. Н. Украинская Греко-Католическая Церковь в Галичине (1946–1968 гг.): стратегии выживания и сопротивления в подполье. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2016.

Исследование посвящено стратегиям выживания и сопротивления подпольных греко-католиков после ликвидации Украинской Греко-Католической Церкви (УГКЦ) на Львовском «соборе» 1946 г. Под влиянием государственного принуждения большинство приходского духовенства и верующих Галичины присоединились к Русской Православной Церкви (РПЦ). Остальные решительно противостояли насильственной православизации, руководствуясь в первую очередь представлением о католицизме как о единственной истинной вере. Главные стратегии социального и конфессионального выживания подпольных греко-католиков в советском обществе продемонстрировано на примерах мирской работы священников, участия молодёжи в коммунистических организациях и сотрудничестве духовенства, монашества и верующих с римско-католическим клиром. Проанализировано главные стратегии сопротивления подпольных греко-католиков, в частности письменные обращения к органам власти и открытые нелегальные богослужения. Обе формы протеста членов запрещенной Церкви подрывали официальный советский нарратив о будто добровольном «воссоединении» УГКЦ с РПЦ. Кроме того, в диссертации подробно рассмотрено «невоссоединенные» греко-католические общины, а также мотивы и стратегии повседневного сопротивления галицких верующих.

Ключевые слова: УГКЦ, РПЦ, «воссоединение», советская власть, Галичина, стратегии выживания, сопротивление.

SUMMARY

Budz K. M. The Ukrainian Greek Catholic Church in Galicia (1946–1968): Strategies of Survival and Resistance in the Underground. – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – Borys Hrinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2016.

Having annexed Eastern Galicia during the Second World War, the Soviet regime abolished the Byzantine-rite Ukrainian Greek Catholic Church (hereafter UGCC) at the Lviv “council” of 1946. The liquidation of the Church took the form of an allegedly voluntary “reunion” with the state supported Russian Orthodox Church (hereafter ROC). Under state pressure, most Greek Catholic clergymen and laypeople “reunited” with the ROC. In turn, part of the Greek Catholic clergy and believers refused to change the Church’s jurisdiction. Based on the alleged link between the UGCC and the nationalist underground, the Soviets arrested many “non-reunited” priests for political crimes and deported them to the Gulag. Upon their return to Western Ukraine in the mid-1950s and until the legalization of the UGCC in 1989–1990, these clergymen conducted Greek Catholic services clandestinely.

This study focuses on the strategies of survival and resistance employed by Galician Greek Catholics in the underground. The material for the dissertation has been drawn from unpublished archival material, mostly from collections of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church (CAROC) in Moscow and Kyiv. The research is also based on published documents and post-1991 interviews with the clandestine Greek Catholics from the Archive of the Institute of Church History in Lviv. The study uses primarily methodologies of historical anthropology and social history.

The first chapter offers an analysis of historiography, sources, and research methodology. The following chapter looks at models of behaviour adopted by the Greek Catholic clergy and laity during and after the “reunion” campaign of 1945–1946. The priests who refused to follow the state scenario of “reunion” were driven primarily by the idea of “true faith” rather than nationalist or anti-Soviet convictions. After 1946, the mutual distrust grew between the “reunited” and the “non-reunited” clergymen: however, the contacts between them never ceased completely. The Greek Catholic laypeople generally lacked proper understanding of dogmatic differences between the UGCC and the ROC and, therefore, usually followed their parish priest.

The third chapter focuses on the clandestine Greek Catholics’ survival strategies in Soviet society, namely secular employment and membership in communist youth organizations. Though being forced to work at secular institutions, the clandestine clergymen never conformed to communist values. A younger generation of Greek Catholics, confronted by the atheistic propaganda at school and religious education at home, usually succeeded in preserving a clear sense of religious identity. Whereas many Greek Catholics were formally members of communist youth organizations, some viewed such practice as unacceptable. The chapter also highlights the role of the Vatican and the Roman Catholic clergy in Galicia for the maintenance of the Greek Catholic identity in the underground.

The last chapter of the dissertation explores the Greek Catholics’ legal and illegal forms of protest, focusing on their written appeals to state authorities and unsanctioned religious services respectively. The author posits that both the petitions from the members of the allegedly “non-existent” Church and the public celebrations of the Greek Catholic liturgy in many Western Ukrainian villages undermined the official Soviet narrative about the “reunion” of the Churches. Furthermore, the chapter analyzes

the phenomenon of the “non-reunited” communities in the Galician countryside and exemplifies believers’ strategies of everyday resistance using the case of Nadorozhna village.

The study demonstrates that the clandestine Greek Catholics successfully employed a variety of survival and resistance strategies, which allowed them to preserve their religious identity in a hostile environment.

Key words: UGCC, ROC, “reunion,” Soviet power, Galicia, survival strategies, resistance.